

Hana M ž o u r k o v á (Praha) – Helena D o b r o v o l j c
(Ljubljana)

ŽENSKÁ PODOBA PŘÍJMENÍ V ČEŠTINĚ A VE SLOVINŠTINĚ POHLEDEM LINGVISTŮ A V NÁZORECH VEŘEJNOSTI

FEMININE FORMS OF CZECH AND SLOVENIAN SURNAMES – STRIKE A BALANCE BETWEEN LINGUISTICS AND USERS' DEMANDS

In recent years the subject of feminine forms of surnames has become a topic of a heated debate in Czech and Slovenian society, taking control of public as well as language experts' attention. While in Czech the option for women to choose the “masculine form” of surname is still relatively new and it is possible to have the surname without suffix *-ov(á)* registered only in specific, well-defined cases; in Slovenian the form of surname (in conjunction with the first name) without *-ov(a)* has been regarded as a fundamental and formal language principle. However, even in Slovenian the use of the generic masculine forms is called into question in specific occurrences.

This paper focuses on different sorts of divergences in approaches to feminine forms of surnames in the Czech and Slovenian language system. They will be examined both in the statements of linguists (including the state of codification) and in the lay-persons attitudes (including feminist approach to language). As a valuable source for lay-persons attitudes are being used the databases of inquiries of the Czech and Slovenian language counselling services. Comparing the situation in related languages shows probable trends in feminine forms of Czech and Slovenian surnames. Being in close contact with language users is crucial for the detection and accurate description of any linguistic phenomenon in usage and its explanation in language handbooks. Therefore, this paper also highlights the importance of language counselling services.

Key words

feminine form of surname; Czech surnames; Slovenian surnames; legislation; language counselling service; language attitudes

Ključová slova

ženská podoba příjmení; česká příjmení; slovinská příjmení; právní úprava; jazykové poradenství; postoje k jazyku

Úvod

(Ne)přechylování příjmení je jedním z lingvistických témat, která se pravidelně dostávají do středu pozornosti české, příležitostně také slovinské veřejnosti, přestože z jazykového hlediska jde o poměrně ustálený systém. Důvod je prostý. Osobní jména jsou jedinou oblastí jazyka, která je v České republice upravována zvláštním zákonem,¹ a proto jsou na přechylování poměrně často cíleny mimo-

jazykové, společensko-legislativní požadavky. Děni ve společnosti,² diskutované zásahy do legislativy a jednání, která těmto právním úpravám v určitých případech předcházejí, jsou obvykle doprovázeny bouřlivou mediální debatou, v níž je lingvistům přisuzována nezřídka pouze vedlejší role.

Tak tomu bylo i na podzim roku 2019, kdy český veřejný prostor na několik týdnů opět³ ovládla diskuse k navrhované novele matričního zákona, konkrétně k otázce, zda by měly mít ženy právo svobodně si zvolit nepřechýlenou podobu svého příjmení. Tuto volbu matriční zákon již v dané době umožňoval, žadatelka však musela splnit určité podmínky. Na začátku června 2021, poté co Poslanecká sněmovna navrhovanou novelu v prvním čtení schválila (viz dále), se téma (ne)přechylování znovu na několik týdnů vrátilo na stránky novin a do dalších mediálních příspěvků.

Situace, kdy laická veřejnost výrazně vyjadřuje svá stanoviska k jazykové problematice, je zajímavá v první řadě ze sociolingvistického hlediska, jelikož nabízí cenný materiál pro výzkum postojů k jazyku. Ve druhé řadě je možné zaměřit se na problematiku ženských příjmení v rámci jazykového systému. Konkrétně na to, jak se kvůli (v tomto případě legislativně podmíněné) intervenci do jazykové normy mluvčí dostávají do zcela nových a často komplikovaných situací, s nimiž se musejí vyrovnat.

V tomto příspěvku se budeme věnovat ženským příjmením v češtině a ve slovinštině z hlediska sociolingvistického i systémově jazykového. Pro sociolingvistický vhled do situace nám jako materiál poslouží nejen ohlasy v českém a ve slovinském mediálním prostoru, ale především databáze české a slovinské jazykové poradny. Jazykové dotazy a další vyjádření laické veřejnosti adresovaná jazykové poradně jsou cenný a autentický zdroj deklarující postoje k jazyku běžných uživatelů.⁴ Analyzované postoje budeme následně konfrontovat s problémy, do nichž se uživatelé jazyka v případě nepřechýlených příjmení dostávají.

K uchopení tendencí, které se objevují při tvoření ženských podob příjmení a při jejich užívání v rámci jazykového systému, jsme zvolili hledisko komparativní

¹ Ve Slovinsku zákon upravující oblast vlastních jmen určuje pouze maximální počet jmen jedné osoby, nikoli jejich podobu.

² Typickým příkladem je událost z roku 2009, kdy Česká televize stáhla z vysílání komentátorku Zuzanou Kocumovou. Vysvětlení, které však ČT nepotvrdila, znělo, že tento krok byl reakcí na stížnosti diváků, jimž vadilo, že uvedená komentátorka nepřechylovala jména účastnic libereckého mistrovství světa (Macek – Eichler, 2009).

³ Jak dokládají data v mediálním archivu Mediasearch, téma přechylování se v tisku objevuje průběžně, v letech 2019 a 2020 (k datu 18. 8. 2020) však došlo k troj- až čtyřnásobnému nárůstu archivovaných článků, v nichž se objevují výrazy jako *přechylování*, *přechylovat* či *přechýlený*.

⁴ Tazatelé jazykové poradny ve svých dotazech vyjadřují různé postoje k jazyku, konkrétně například k jazykovým pravidlům či k otázkám jazykové strukturním (Mžourková, 2018).

a vedle nástinu české jazykové situace spojené s přechylováním předkládáme v tomto textu podrobnější pohled na podoby ženských příjmení ve slovinštině. Slovinštinu jsme zvolili z několika důvodů: zaprvé je tento jazyk češtině blízký z genetického hlediska, zadruhé současná slovinská jazyková situace v oblasti tvoření ženských příjmení může v určitých směrech naznačit budoucí vývoj českého jazykového systému, jelikož se ve slovinštině běžně vyskytují obojí, přechýlené i nepřechýlené podoby ženských příjmení, s čímž jsou spojeny obtíže různého druhu, především v morfosyntaktické oblasti. Nejčastější problémy, s nimiž se slovinská odborná i laická veřejnost v souvislosti s přechylováním střetává, tak mohou naznačit analogická úskalí, k nimž (zatím spíše teoreticky) směřuje aktuální vývoj tvoření a užívání ženských příjmení v češtině.

1. Česká a slovinská situace z hlediska jazykového práva a jazykových pravidel

1.1 Česká právní úprava

Česká republika nemá zvláštní jazykový zákon, pojmy jako „český jazyk“, „znalost českého jazyka“, „pravidla české mluvnice“ apod., jsou roztroušeny v nej-různějších zákonech a nařízeních. Jediný zákon, který upravuje užívání češtiny v rámci právních úkonů, je zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení, který klade omezující nařízení na rodná jména a na příjmení žen. V tomto zákoně je jako výslovná podmínka zápisu ženských příjmení do matričních knih (knihy narození, k. manželství a k. partnerství) uvedeno, že příjmení je „v souladu s pravidly české mluvnice“.⁵

V září 2019 byl diskutován návrh novely matričního zákona, který měl následně začít platit od července 2020. Během připomínkového řízení se do zákona dostala pasáž, která ruší povinnost přechylování ženských příjmení. Přestože se vláda k tomuto návrhu postavila odmítavě,⁶ sněmovní výbor pro veřejnou správu uvedenou úpravu později doporučil. Po následném projednávání jednotlivými výbory byl na začátku června 2021 návrh novely daného zákona v prvním čtení Poslaneckou sněmovnou schválen.⁷

Projednávání pasáž v červenci 2020 i o rok později, v červnu 2021, získala pozornost médií, která se po následující týdny stala diskusní platformou odpůrců

⁵ Viz § 69, 69a a 69b daného zákona.

⁶ „Podle ministerstva vnitra nejsou pro takovou změnu věcné důvody. Přechylování příjmení je charakteristickým rysem českého mluvnického systému,“ uvedl tehdy v tiskové zprávě poslanec Jan Hamáček (ČTK, 2019).

⁷ V době posledních úprav tohoto textu (tj. v polovině července 2021) byla novela matričního zákona výbory připravena pro druhé čtení a zařazena k projednávání na 111. schůzi Poslanecké sněmovny (více in Sněmovní tisk 593, 2021).

i zastánců dosavadní legislativní úpravy tvoření ženských příjmení a prostorem pro vyjádření názorů bez ohledu na platný stav legislativy. Ten je v případě přechylování následující: Českým občankám je již nyní umožněno oficiální užívání nepřechýlené podoby příjmení, musí však splnit jednu z daných podmínek: mít trvalý pobyt zahraničí, hlásit se k jiné než české národnosti, popřípadě musí být manžel dotyčné ženy cizinec.⁸ Jak upozornil P. Štěpán (2020, s. 34), tyto výjimky na jedné straně pokrývají značnou část případů, kdy volba nepřechýleného ženského příjmení vychází ze společenské potřeby, na druhé straně umožňují poměrně snadné obcházení zákona – žena se může účelově přihlásit k jiné národnosti nebo sdělí, že zamýšlí pobývat v cizině. Omezení daná zákonem lze tedy bez větších obtíží překonat a jejich zrušením by v reálném světě nedošlo k výraznějším změnám. Zastánci zrušení těchto zákonných podmínek však zpochybňují jejich patřičnost prizmatem morálky, neboť podle nich „nutí Češky lhat“.⁹

Doporučení v platných jazykových příručkách

Podmínka souladu příjmení s „pravidly české mluvnice“ uvedená v zákoně (viz pozn. 5), není opatřena odkazem na konkrétní jazykové příručky. Nejpodrobnější a stále platnou publikací zaměřující se na příjmení je monografie Miloslavy Knapové Naše a cizí příjmení v současné češtině (2008). Ta byla i jedním z hlavních pramenů pro oddíly 70–75 Akademické příručky českého jazyka (2019), dále APČJ, které se zabývají jednak přechylováním příjmení ve veřejné komunikaci obecně, jednak konkrétními přechylovacími postupy podle formy a výslovnosti pojednávaných příjmení. Ve stručnosti lze shrnout, že domácí i cizí příjmení, která mají formu podstatného jména, se v češtině přechylují pomocí přípony *-ov(á)*. Existují však výjimky, dané především zakončením jména: v nepřechýlené podobě lze ponechat například příjmení zakončená v písmu i ve výslovnosti na *-í* (typ *Krejčí*). Zpravidla nepřechýlená zůstávají v češtině domácí jména zakončená na *-u, -ů* (typ *Janiů*). Příjmení, která mají formu přídavného jména, tvoří podle svého zakončení ženské podoby pomocí adjektivních koncovek pro přídavná jména tvrdá či měkká,¹⁰

⁸ Viz zákon č. 301/2000 Sb., zákon o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, hlava II Jméno a příjmení, díl 2, příjmení, § 69: „(1) Příjmení žen se tvoří v souladu s pravidly české mluvnice. (...) § 69a. (1) Na základě žádosti ženy, jejíž příjmení je zapsáno v matriční knize v souladu s pravidly české mluvnice, lze uvést její příjmení v mužském tvaru, jde-li o a) cizinku, b) občanku, která má trvalý pobyt v cizině, c) občanku, jejíž manžel je cizinec nebo jejíž partnerka je cizinka, nebo d) občanku, která je jiné než české národnosti.“

⁹ Např. in Šustr, 2019.

¹⁰ Příjmení zakončená na *-ý*, jejichž původ je nejasný, mohou být přechylována i pomocí přípony *-ov(á)*, typ *Balý – Balá i Balýová*.

domácí příjmení zakončená na *-iv*, *-ij* se zpravidla nepřechylují, stejně tak lze ponechat nepřechýlená i slovanská příjmení zakončená na *-je* a *-ove*.¹¹

1.2 Slovinská legislativa

Ve Slovinsku jsou osobní jména (která se stejně jako v češtině skládají z rodného jména a příjmení) upravována zákonem o osobním jménu (*Zakon o osebnem imenu, ZOI-I*), který slovinským občanům umožňuje libovolnou volbu a změnu složek osobního jména (článek 18: „Plné jméno osoby nebo pouze příjmení nebo pouze jméno mohou být změněny na základě žádosti osoby, která má plnou způsobilost k právním úkonům,“¹² s výjimkou osob, proti nimž je vedeno trestní řízení.)

Pravopis jako průvodce pravidly spisovného jazyka

Ve formální (úřední) komunikaci je v Republice Slovinsko užíván spisovný nebo standardní jazyk (z obsahového hlediska mezi nimi není rozdíl), což stanovuje zákon o veřejném užívání slovinštiny (*Zakon o javni rabi slovenščine, ZJRS*).

Podoba vlastních jmen není upravována zákonem, ale při nakládání s nimi je třeba řídit se pravidly ve slovinských mluvnických a pravopisných příručkách.¹³ Slovenska slovnica (dále SM, 1976, 2004) je co do množství podávaných údajů velmi stručná: o ženských příjmeních uvádí pouze následující informace: tvoří se příponami *-(i)ca* a *-ka*, „jež označují ženský protějšek mužské podoby“ (např. *Smrekarica, Tomšetka*), v jazyce jsou rovněž přítomna zpodstatnělá přídavná jména s příponou *-oval/-eva*, tj. *Smrekarjeva, Tomšetova*, přičemž tyto podoby jsou užívány především v městském prostředí (a to i oficiálně).¹⁴

¹¹ Podrobný výklad i související literaturu viz APČJ (2020).

¹² Citace slovinských legislativních i lingvistických textů přeložila H. Mžourková.

¹³ Uvědomujeme si, že odkazovat na výklad k tvoření ženských příjmení zahrnutý v publikaci, jež má ve svém názvu pravopis, bude mimo slovinské prostředí působit poměrně neobvykle. Z tohoto důvodu je třeba doplnit stručný nástin slovinského kontextu. Kodifikační příručka, která by se věnovala problematice ženských příjmení v patřičně širší, není v současnosti ve Slovinsku k dispozici. Posledním souhrnným zdrojem poučení o jazyce je Slovinská mluvnice (*Slovenska slovnica*) Jože Toporišiče, která byla sice od roku 1976 vydána ještě několikrát (1984, 1991, 2000, 2004), uvedená další vydání však pojednání věnované slovtvorbě nerozšiřují ani neupravují, rovněž informace o užívání a tvorbě ženských příjmení zůstávají v téže podobě. Proto se autoři publikace *Slovinský pravopis (Slovenski pravopis)* pokusili některá prázdná místa zaplnit a kromě výkladu o psaní velkých písmen, interpunkci či hranici slov přinášejí i mnoho dalších informací, mimo jiné stručná a na problematiku vlastních jmen zaměřená pravidla spisovné výslovnosti, stejně jako výklad k některým jevům z oblasti tvarosloví a slovtvorby.

¹⁴ Podobná jazyková praxe, již se budeme věnovat dále, byla typická pro desetiletí po druhé světové válce. V současnosti má rozhodnutí pro slovtvornou úpravu, tedy doplnění přípony

O něco sdělnější s ohledem na užívání ženských příjmení ve spisovném jazyce je Slovenski pravopis. Jeho poslední vydání z roku 2001 (dále SP 2001) v souvislosti s užíváním vlastních jmen ve spisovné slovinštině uvádí následující:

- v článku 41: správné pořadí částí osobního jména je jméno – příjmení (*Ivan Tavčar*);
- v článku 46: předložky cizího původu a další podobné výrazy (tzv. předjména, *predimki*) píšeme citátově: *De Amicis, Pérez de Cuéllar ...*;
- v článcích 997–999: ženské tvary mužských příjmení jsou užívány výjimečně, neboť příjmení jsou primárně mužského rodu a v případech, „kdy odkazují k ženám, se s nimi nakládá třemi způsoby“:
 - 1) příjmení ve spojení s ženským jménem mají ženský rod a nesklouňují se pomocí koncovek (tj. jsou nesklonná): *Zofka Kveder* – gen. *Zofke Kveder*; výjimku představují příjmení zakončená na *-a*, která lze buď ponechat v základní podobě, nebo je sklouňovat pomocí substantivních koncovek pro ženský rod *Ivana Kobilca* – gen. *Ivane Kobilca/Kobilce*;
 - 2) jako příjmení užíváme zpodstatnělou podobu přivlastňovacího adjektiva¹⁵ odvozeného od vlastního jména (*Zofka Kveder* – *Zofka Kvedrova*, gen. *Zofke Kvedrove*), výklad v pravidlech slovinského pravopisu však upozorňuje, že v takovém případě jde o neformální podobu příjmení;
 - 3) k základní podobě příjmení připojujeme substantivní přechylovací příponu vyjadřující ženský rod, resp. nulové mužské zakončení nahradíme ženským: *Kocmur* – *Kocmurka*; tuto podobu SP 2001 hodnotí jako nespisovnou či regionální a nevhodnou pro oficiální komunikaci.

Pravidla slovinského pravopisu tedy uvádějí doporučení, jak nakládat s jinak neutrálními podobami příjmení mužského rodu, pokud stojí ve spojení s rodnými jmény ženského rodu, a rovněž podávají přehled o neformální (neoficiální, nedoporučené) úpravě, transpozici substantivního příjmení na (z hlediska formy) přídatné jméno ženského rodu.

Důvody pro skutečnost, že výklad uvedený ve slovinské pravopisné monografii tak výslovně zasahuje do nežádoucích úprav úředních podob příjmení, můžeme hledat v sociální situaci. Zatímco ženy v 19. století a v prvních dvou třetinách 20. století na veřejnosti vystupovaly pouze jako umělkyně a osoby činné v kulturní oblasti a nezastávaly žádné politické funkce či vedoucí pozice v ekonomii nebo

-ov(a), -ev(a) v příjmení typu *Smrekarjeva, Tomšetova* spíše pragmatické důvody, jelikož tato podoba příjmení přináší informaci navíc (konkrétně, že je jeho nositelkou žena).

¹⁵ Slovinské hodnocení dané přípony se liší od českého pojetí, v němž se přípona *-ov(á)* určuje jako původně přivlastňovací pouze z historického hlediska (viz např. Knappová 1980, s. 288), v současné slovtvorbě je řazena mezi přechylovací prostředky.

KUPONI 193

Deci neprimerno! Četrtek 22. maja **Začetek ob 20. uri**

Na fronti sestre Žive

Drama v treh dejanjih. — Spisal LOJZ KRAIGHER. — Režiser: JOŽE KOVIČ.

<p>Dr. Rojnik, črnovoljni višji zdravnik, načelnik oddelka v rezervni bol- nici, imenovan tudi dohtar Koni Edo Grom Pavla, njegova žena Mileva Zakraškova Maša, Milan, Marko, njegovi otroci Gospa Hrenova, nadzornica v bolnici Stefa Dragutinovičeva Sestra Ziva Elvira Kraljeva Sestra Ema Danica Savinova Gospodična Pepca ali dama v črtem Ema Starčeva Prva pacientka Vida Renčljeva</p>	O S E B E	<p>Druha pacientka Slava Gorinškova Gospod general, garnizijski sanitetni poveljnik Pavle Kovič Komandant bolnice, polkovni zdrav- nik Pavel Rasberger Dr. Trebež, polkovni zdravnik, na- čelnik drugega oddelka v bolnici Vlado Skrbinskič Petecca, ordinacijski nisar Anton Harasovič Narednik Korut Franjo Tovornik</p>
--	----------------------------------	--

Vojaki, vojni ranjenci in bolniki.

Drama se dogaja v garnizijskem mestu v zaledju fronte za časa svetovne vojne pozimi.

Cene dramske **Konec okoli pol 23. ure**

Obr. 1: Divadelni plakat, na němž jsou ženská příjmení zakončena příponou *-ov(a)/-ev(a)*

v politice, v uměleckých kruzích, kde skutečně působily, se podoba s příponou *-ov(a)/-ev(a)*¹⁶ etablovala jako znak prestiže, bohémství a odlišnosti. Svědčí o tom např. divadelní plakat z roku 1930 (obr. 1), na němž jsou příjmení všech ženských osob přechýlena.

Ještě dnes jsou v encyklopediích (počítaje v to i Wikipedii) jména některých hereček uváděna jako umělecká, např. *Mira Danilo* – *Mira Danilova*.¹⁷

Směrnice proti jazykovému sexismu

Již v 90. letech 20. století se ve Slovinsku začalo diskutovat o sexistickém užívání jazyka a v téže době vznikly první směrnice pro genderově vyvážený jazyk, tj. soubory doporučení pro uživatele jazyka, které je odrazují od používání jazykových variant, jimiž jsou podporovány stereotypní představy o úloze jednotlivých

¹⁶ Po souhláskách *c, j, č, ž, š, dž*.

¹⁷ Tuto skutečnost dokládá slovinská stránka Wikipedie věnovaná herečce jménem *Mira Danilo*, dceři Avgusty a Antona Danilových, jelikož se tamtéž příjmení rodičů herečky o příponu *-ov(a)* nerozšiřují, tj. *Avgusta in Anton Danilo*.

pohlaví ve společnosti.¹⁸ V kontextu těchto snah bylo rovněž navrhováno, aby se uživatelé jazyka vyvarovali užívání přechýlené podoby příjmení, která byla ve slovinském kontextu hodnocena jako tvar přivlastňovacího adjektiva (např. *Merkel – Merklava*), a namísto toho uváděli příjmení se jménem, popřípadě s konkretizujícím substantivem (*Angela Merkel, kancléřka Merkel*). Přesto se však v jazykové praxi přechýlené podoby stále vyskytují a souběžně se v souvislosti s příjmeními žen objevují nová dilemata, která uživatelé jazyka vnímají jako obtíže při užívání spisovné slovinštiny. Z uvedených skutečností vyvstává potřeba úpravy – aktualizace pravidel pro tvoření slov (podrobněji v oddíle 4.2).

2. Přechylování pohledem laické veřejnosti

2.1 Česká situace

Význam jazykověporadenské činnosti lze nahlížet z mnoha úhlů. Tím nejviditelnějším je služba veřejnosti, která má podobu konzultací k nejrůznějším úskalím češtiny. Nesporná je rovněž role jazykové poradny jako prostředníka v dialogu mezi běžnými uživateli jazyka na jedné straně a lingvisty na straně druhé (Uhlířová, 1999, s. 243). V neposlední řadě je jazykové poradenství zdroj sdělných a autentických sociolingvistických dat, který nelze při zkoumání postojů k jazyku opomíjet.

*Jazykové dotazy z oblasti přechylování*¹⁹

Žádosti o konzultaci k vhodné podobě ženského příjmení patří mezi dotazy, které se v jazykové poradně Ústavu pro jazyk český AV ČR objevují průběžně. Jejich četnost pochopitelně narůstá v obdobích, kdy se součástí veřejného dění stane nositelka neobvyklého příjmení cizího původu nebo žena – Češka mající příjmení nepřechýlené (podrobněji o těchto případech v oddíle 4.1).

Telefonické jazykové dotazy²⁰ jsou od roku 2015 archivovány a lingvisticky strukturovaná databáze, která je výstupem programu aplikovaného výzkumu NAKI,²¹

¹⁸ Pro slovinštinu jako jazyk rozlišující jmenný rod (ang. *gender language*, Corbett, 1991) bylo dosud vytvořeno sedm směrnic: na začátku stála individuální iniciativa konkrétních lingvistů a lingvistek zkoumajících slovinský jazykový úzus, kterou podnítily mezinárodní hnutí a výzvy, později následované relativně formálními směrnici různých institucí Evropské unie (EU) a Republiky Slovinsko. Podrobně k těmto směrnici viz Dobrovoljc – Stabej (2019).

¹⁹ Citovaný materiál jazykové poradny upravujeme jen minimálně, a to v souladu s doporučením PČP.

²⁰ Od roku 2010 jsou až na výjimky zodpovídány pouze jazykové dotazy kladené po telefonu. Písemná vyjádření jsou zpoplatněna. Více na webu ÚJČ Jazyková poradna – Základní kontakty.

²¹ Program aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) Zpřístupnění dotazů jazykové poradny v lingvisticky strukturované databázi (DG16P02B009) byl řešen mezi lety 2016–2019, více na webu ÚJČ: Věda a výzkum – Zpřístupnění dotazů jazykové

umožňuje jejich třídění i následnou analýzu.²² Soubor 51 dotazů na přechylování příjmení, který jsme vyfiltrovali z lingvisticky strukturované databáze, lze rozdělit na tři základní typy dotazů, přičemž jedna telefonická konzultace může zahrnovat dotazy vícero typu:

- 1) dotazy na nutnost/povinnost přechylovat: *Je pravda, že bychom v češtině měli ženská příjmení přechylovat?*;
- 2) dotazy na obecná pravidla přechylování: *Jaká jsou v češtině obecně pravidla pro přechylování ženských příjmení?*; *Je na přechylování speciální pravidlo, nebo to jde dělat, jak koho napadne?*;
- 3) dotazy na konkrétní příjmení, např.:
 - dotazy na přechylování českých příjmení, jejichž mužské protějšky (respektive jejich skloňování) rovněž činí tazatelům obtíže – tak je tomu např. u jmen, která mají zvláštní formu, specifické zakončení, neobvyklé paradigma apod.: *Jaká je přechýlená podoba příjmení Kuře?*; *Jak se bude jmenovat manželka pana Lva?*;
 - dotazy na přechylování příjmení s tzv. pohybným -e-: *Lze příjmení Tomek přechýlit jako Tomeková?*; *Jakou podobu má přechýlená podoba od příjmení Výrostek – měla by znít Výrosteková?*;
 - dotazy na nepřechýlené podoby českých ženských příjmení: *Jak správně oslovit ženu jménem Tereza Fuka?* (jde o státní příslušnici ČR);
 - dotazy na přechylování slovanských příjmení zakončených na -ov (-ev, -in), která jsou původem přídavná jména přivlastňovací: *Jak se v češtině přechýlí ukrajinské ženské příjmení Solnykova (když už je v ukrajinštině přechýleno)?*;
 - dotazy na cizí (původem neslovanská) příjmení: *Jak se bude jmenovat žena, která si vezme muže s příjmením Körmendy?*; *Jaká je přechýlená podoba vytvořená od příjmení Copola?* aj.

Postoje tazatelů české jazykové poradny k přechylování

Postoje k jazyku a jazykovým jevům, které poradenský materiál poskytuje, lze třídit podle mnoha kritérií: například podle technické materie dokladů, tedy na postoje sdělované v rámci telefonického či e-mailového poradenství, na postoje

poradny v lingvisticky strukturované databázi. Nahrávání telefonických hovorů jazykové poradny, které bylo zahájeno v březnu 2016 v rámci zmíněného projektu, pokračuje i po skončení projektu, tedy i v době psaní tohoto textu, v srpnu 2020. Veřejnou část lingvisticky strukturované databáze jazykových dotazů lze prohlížet na <http://dotazy.ujc.cas.cz>.

²² Tato část analyzovaného materiálu byla získána filtrováním zmíněné databáze jazykových dotazů, exportů označených A–B, C–D a E–F vytvořených v letech 2016–2019.

mluvené a psané, postoje projevované v dialogu a postoje monologické. Podle aktuální společenské potřeby lze vydělovat postoje motivované kulturně-politickými či jinými mimojazykovými skutečnostmi a ideologiemi. Dále lze rozlišovat vyjadřování postojů iniciované jazykovědci, například postoje vyžadované v rámci nejrůznějších průzkumů, a naopak sdělování postojů motivované individuální potřebou laiků.

První část analyzovaného materiálu k postojové problematice tvoří 52 nahrávek jazykové poradny pořizovaných v letech 2016–2019, v nichž tazatelé poradny ve svých žádostech o konzultace zároveň vyjadřovali své postoje k (ne)přechýleným podobám příjmení.

Další část tvořily e-maily jazykové poradně týkající se přechylování. Tyto analyzované texty jsme filtrovali z aktivní e-mailové schránky jazykové poradny, archivující e-mailové dotazy od 1. 1. 2003 (ta k 20. 2. 2020 obsahovala 39 370 e-mailů). Východí soubor 780 e-mailů byl získán vyhledáváním pomocí klíčového slova *přechylování*, z něhož bylo posléze manuálně vyříděno 93 vyjádření k podrobnější analýze. Neméně významnou část analyzovaných dat tvoří 46 odpovědí na anketní otázky, neboť kromě telefonických a e-mailových dotazů na ženská (ne)přechýlená příjmení jsme do naší analýzy zahrnuli i lingvisty vyžádané postoje k přechylování, které byly získány z reakcí na anketní otázky, jež byly zveřejněné v období od června 2009 do prosince 2011 na webových stránkách a v zápatí e-mailového klientu jazykové poradny.²³ Otázky měly následující znění:

- 1) Myslíte si, že by občanky české národnosti trvale žijící na území ČR a provdané za občana české národnosti měly mít možnost užívat v úředním a veřejném styku nepřechýlené příjmení, např. *Marie Novák* místo *Marie Nováková*?
- 2) Pokud ano, jak velké množství českých žen by si podle vašeho názoru zvolilo příjmení typu *Marie Novák*? V současné době mohou podle platného matričního zákona užívat nepřechýlené příjmení v úředním a veřejném styku pouze cizinky, občanky s trvalým pobytem v cizině, občanky, jejichž manžel je cizinec, a občanky jiné než české národnosti.

Kromě odpovědí na tyto otázky jsme mezi analyzované e-maily zahrnuli i anketou nemotivovaná vyjádření k problematice (ne)přechylování příjmení, přičemž je třeba doplnit, že pisatelé nezdědka do svých e-mailů začleňovali i otázky spjaté s uvedeným tématem (tuto část zpracováváme níže a rovněž v oddíle 4.1).

²³ Uvědomujeme si, že v tomto případě nejde o zcela aktuální materiál, jsme však přesvědčeni, že argumenty zastánců i odpůrců přechylování lze v mnohém vnímat jako určité postojové konstanty, což je možné doložit porovnáním našeho materiálu s libovolně vymezenou rešerší diskusí pod novinovými články týkajícími se přechylování, např. s výsledky analýzy, kterou provedl J. Kopecký (2014).

Analyzovaný materiál ukázal, že odůvodnění,²⁴ která zastánci přechylování užívali, je několikeroého druhu a lze je členit na argumenty:

- a) morfologické: *Jana Novák mi zní jako za protektorátu, navíc to nejde skloňovat a vypadá to pak v pádě směšně;*
- b) jazykověkulturní (taková pisatelé jsou přesvědčeni, že neuzívání přechýlených příjmení je neestetické nebo že nepřechylováním dochází k „prznění jazyka“): *Nejsem staromilec, ale nepřechýlená příjmení mě většinou tahají za uši; popřípadě jde o:*
- c) argumenty tradicí, vlastenectvím, národními hodnotami: *Mně osobně se nepřechýlená česká ženská příjmení nelíbí. Myslím, že historicky do našeho jazyka nepatří nebo: pokládám nepřechýlené příjmení za nedostatek vlastenectví.*

Zastánci nepřechylování argumentovali:

- a) možnými komplikacemi, které přechýlené příjmení způsobí jeho nositelce v zahraničí: *Rozhodně jsem pro to, aby se ženy mohly samy rozhodnout. Nebo dokonce, aby osobní doklady obsahovaly obě varianty, což by našim ženám zejména odstraňovalo nedorozumění při pohybu po světě;*
- b) přesvědčením, že zakončení příjmení na -ov(á) vyjadřuje vlastnický vztah muže vůči ženě,²⁵ a tím podporuje diskriminaci na základě genderu: *Myslím si navíc, že přechylování není prapůvodně záležitost jazyková, určená k rozlišení pohlaví, ale jde o pozůstatek z doby, kdy byla žena téměř „majetkem“ muže a ta koncovka -ova (s krátkým a) znamenala, že komu ta žena patří!, – Nemyslím si, že bychom měli přechylování opustit úplně, u českých jmen jsme na něj zvyklí a je pro nás přirozené, ale proboha, neprzněme jména, k nimž to nepatří.*
- c) právem jedince na svobodnou volbu jména:²⁶ *Považuji za nepřijatelné, aby úřady rozhodovaly o tvaru mého příjmení, je-li zřejmé, že se dnes běžně setkáváme s oběma formami a nepřechýlené příjmení málokoho překvapí;*

²⁴ Kopecký (2014, s. 286–290) uvádí typologii argumentů užívaných v diskusích o (ne)přechylování, tyto argumenty se shodují s odůvodněními, která jsou užívána v analyzovaných e-mailech a audionahrávkách jazykové poradny.

²⁵ Toto stanovisko je opíráno o hláskovou podobnost přechylovací přípony a přípony přivlastňovacích adjektiv. Přechylovací přípona -ov(á) se vyvinula ze zakončení přídavného jména přivlastňovacího -ov(a), v dnešní češtině však vlastní jméno zakončené na -ov(á) signalizuje pouze to, že jde o příjmení označující osobu ženského rodu (viz též pozn. 15).

²⁶ Tento argument je rovněž problematický, neboť zákonná úprava se týká i rodných jmen (viz oddíl 1.1). Jméno, které zastánci tohoto hlediska vnímají jako něco intimního, vstupuje do veřejné (úřední) komunikace, není tedy ze své povahy zcela soukromou entitou.

d) objevovaly se i názory, že jde o historické reziduum, které do moderní češtiny nepatří: *Není již důsledné přechylování přezítetek?* i (mylné) názory, že v jiných jazycích se nepřechyluje: *Čeština je jediná řeč, která toto dělá. Je to vůbec z hlediska mezinárodního práva přípustné?*

Porovnání e-mailových dotazů a vyjádření s audionahrávkami telefonických rozhovorů přineslo zajímavá zjištění. Zatímco se pisatelé e-mailů zaměřovali zejména na formulaci postojů k této problematice, mezi volajícími byli takřka výhradně zastánci přechylování, kteří se zajímali především o to, zda v oblasti (ne)přechylování existují vůbec nějaká pravidla, či zda rozhodnutí přechylovat nebo nepřechylovat závisí pouze na rozhodnutí a libovůli autora. Na základě získaných dokladů usuzujeme, že tazatelé tímto reflektují nejen svou nejasnou představu o jazykových pravidlech, ale zároveň i rozkolísanost užívaných podob ženských příjmení v úzu, např.:

- *Jak je přechylování jmen podle nových pravidel? Přechyluje se, nebo nepřechyluje?*
- *Jak je to vlastně s přechylováním příjmení? (...) Takže zásadní pravidlo není? Záleží tedy na tom, jak se [příjmení] používá?*
- *Jaká jsou současná pravidla pro přechylování ženských jmen? Na jedné straně je zpěvačka Jana Kirschner, na druhé straně říkáme Hilary Clintonová, ačkoli se tak nejmenuje. Je v tom zmatek.*
- *Jak je to s přechylováním v češtině, dřív se normálně přechylovalo, a teď je to nějaká Petra Svoboda... Tak to už neplatí? (...) Já si pamatuju, že dřív se jenom cizí jména nemusela přechylovat... Petra Svoboda, to je teda otrěsný.*

2.2 Dotazy na podoby ženských příjmení adresované slovinské jazykové poradně

O slovinské jazykové poradně

Ve 20. století jazykové poradenství v Ústavu pro slovinský jazyk Frana Ramovše VVC SAVU (dále ÚSJFR)²⁷ nebylo organizovanou činností instituce, ale probíhalo vždy na základě společenské poptávky, spjaté s aktuálními jazykovými problémy, které pisatelé, autoři, redaktori pokládali telefonicky i písemně a pracovníci ústavu na ně odpovídali ad hoc. V souvislosti s vydáním Slovinského pravopisu v roce

²⁷ Plný název: *Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU)*, česky: Jazyková poradna Ústavu pro slovinský jazyk Frana Ramovše Vědeckovýzkumného centra Slovinské akademie věd a umění (dále VVC SAVU).

2001 (SP 2001) došlo ke změně – na obálce publikace byla zveřejněna elektronická adresa, na niž měly směřovat všechny připomínky a dotazy k pravopisné problematice. Postupně přibývaly další dotazy k nejrůznějším tématům a s rozmachem elektronické komunikace bylo zřejmé, že slovinští mluvčí potřebují „oficiální poradnu financovanou z veřejných prostředků“ (Žaucer – Marušič, 2009, s. 455–456). Proto byla v roce 2012 založena internetová Jazyková poradna pracovníků ÚSJFR, jejíž odpovědi jsou souběžně zveřejňovány na internetu a od roku 2014 jsou přístupné nejen na stránkách poradny, ale i přes slovníkový portál Fran. V době psaní tohoto textu (tj. v srpnu 2020) je na internetových stránkách poradny zveřejněno 2 740 dotazů a odpovědí, přičemž počet nově zveřejněných dotazů je omezen na 20 za měsíc. Systém rovněž umožňuje informovat uživatele o nových odpovědích, není však vytvořeno komunikační fórum pro bezprostřední komunikaci on-line. V poradenských odpovědích je možno vyhledávat přes filtrování: oblast – podoblast – klíčové slovo (Dobrovoljc a kol., 2018). Již za několik měsíců fungování internetové jazykové poradny bylo zřejmé, že ve slovinském prostoru jde o referenční místo, kde se řeší nejaktuálnější jazykové problémy a jež má zároveň – s ohledem na institucionální příslušnost pracovníků poradny – u tazatelů dobré jméno. Proto byla činnost jazykové poradny posílena i ve smyslu vnitřní kontroly: aby se zamezilo subjektivně koncipovaným odpovědím, musí být odpověď před zveřejněním schválena alespoň třemi členy redakčního odboru. V něm je momentálně sedm pracovníků ústavu.

Dotazy na ženské podoby příjmení

Na podoby ženských příjmení bylo ve slovinské jazykové poradně dosud položeno 11 dotazů, které jsou zařazeny do kategorie „podoba ženského příjmení“.²⁸ S ohledem na řešenou problematiku je lze rozdělit na dvě skupiny:

- 1) Dotazy na užívání příjmení ve spojení s ženskými jmény či samostatně:
 - jaká je ženská podoba příjmení (*Kliš, Remic*)?
 - jaké mají ženská příjmení morfologické a syntaktické charakteristiky?
 - jak se zachází s uměleckým příjmením (*Edith Piaf*)?
 - jak se s příjmeními zachází, pokud jsou užívána v citacích v odborné literatuře (např. *Po navedbah Novak (1998: 20) je ...*)?

Dotazy jsou kladeny velmi stručně, tazatelé se obvykle k problematice nevyjadřují, mezi uvedenými dotazy je pouze jediný, který adjektivní podoby ženských

²⁸ Všechny takto označené dotazy je možné nalézt v jazykové poradně pod tímto odkazem: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/tags/zenska-oblika-prijimka>. Údaje k 20. 8. 2020.

příjmení označuje za archaické. Zároveň upozorňuje i na přání autorek ze starší doby: *Je v současnosti přípustné užívání podob Pajkova, Kvedrova (pro Pavlinu Pajk, Zofku Kveder)? Vždyť uvedené spisovatelky v době svého působení užívaly právě tyto, nyní archaické podoby.*

2) Dotazy na cizí příjmení, která mají tvar přídavného jména (bulharská, ruská jména), konkrétně: *jaká bude podoba ženského příjmení – bude mužská, nebo ženská?*

- u ruského příjmení *Tolstoj*
- u bulharského příjmení *Kjostarov*

Tyto dotazy dokládají obtíže, které slovinská pravopisná pravidla dosud nezachycují a které jsou spojeny především se jmény, jež se do slovinštiny dostávají z různých slovanských jazyků. Tazatelé se zároveň zajímají, zda se ženská podoba příjmení shoduje s podobou mužskou (*Kjostarov*), nebo se rodově přizpůsobuje jménu (*Kjostarova*).²⁹

3. Lingvistická stanoviska k podobám ženských příjmení

3.1 Česká diskuse

Do diskusí v médiích, které probíhaly na podzim roku 2019 ve spojitosti s plánovanou novelou matričního zákona, se zapojili i někteří lingvisté. Přestože převážná většina jazykovědců vyjadřovala stanoviska shodná s doporučením v jazykových příručkách, tedy že v běžné komunikaci by ženská příjmení měla být přechylována, neboť češtině je přechylování vlastní (pravidelně bývalo zdůrazňováno, že přechýlení příjmení umožňuje začlenění jména do gramatické struktury věty a ohýbáním příjmení s příponou *-ov(á)* nedojde k zastření významu věty či k jejímu různocnění³⁰), i mezi lingvisty se objevili zastánci názoru, že čeština se bez přípony *-ov(á)* bez větších obtíží obejde a nebezpečí nepochopení významu sdělení nehrozí.³¹

Jaké je v této situaci stanovisko jazykové poradny Ústavu pro jazyk český? Při poradenských konzultacích pracovníci jazykové poradny vycházejí z doporučení uvedeného v Internetové jazykové příručce (dále IJP) a v tištěné APČJ, kapitole

²⁹ V případě ruských, ukrajinských či bulharských příjmení ve slovinském prostředí může dojít ke dvojí situaci: buď jsou příjmení zapsána v mužské podobě (*Kjostarov*), nebo jsou ponechána v ženské podobě (*Kjostarova*). V češtině se slovanská příjmení zakončená na *-ov*, *-ev*, *-in* přechylují zcela pravidelně (viz Knappová, 2008, s. 47). Ženská podoba příjmení je tedy *Kjostarovová*.

³⁰ Např. M. Pravdová (2019), K. Oliva (2019).

³¹ Např. J. Chromý (2019).

Přechylování příjmení ve veřejné komunikaci, která se opírá především o práce M. Knappové (2003, 2008).³² Pracovníci jazykové poradny proto v rozhovorech s tazateli zdůrazňují, že přechylování není povinné a není nařízeno zvláštním zákonem, vyhláškou ap. Z povahy jazykového systému češtiny jde v případě přechylování o přirozený způsob zacházení s vlastním jménem. Ve flektivním jazyce, jako je čeština, koncovky vyjadřují různé gramatické významy slov. Poněkáním jména v nepřechýlené, a tudíž nesklonné podobě nelze bez obtíží signalizovat ani rod jména, ani větněčlenské vztahy, do nichž vstupuje.³³ Ve zmíněném poučení v IJP a APČJ jsou rovněž popsány typy domácích i cizích příjmení, která se z různých důvodů nepřechylují (případy, kdy se původem česká příjmení nepřechylují, jsme stručně shrnuli v oddíle 1.1, u cizích příjmení hraje při nepřechylování roli mj. tradice, což je případ jmen hereček, zpěvaček jako např. *Marilyn Monroe* či *Edith Piaf*). V uvedených příručkách je rovněž zohledňováno komunikační hledisko: Je nutné rozlišovat mezi užíváním příjmení v běžné, neúřední komunikaci a v oficiálních textech právní povahy, pro něž je závazná podoba příjmení zapsaná v matrice.

3.2 Příjmení z perspektivy slovinské jazykovědy

Stav v mluvnici a v úzu

Ve spisovné slovinštině se příjmení shoduje s tvarem rodného jména jeho nositele: V případě mužských jmen skloňujeme příjmení podle jednoho z mužských vzorů (Toporišič, 2000):

- *Pavel Kovač*, gen. *Pavla Kovača* ... (1. skloňovací typ maskulin);
- *Franz Kafka*, gen. *Franza Kafka/Kafke*, dat. *Franzu Kafki/Kafku* ... (2. skloňovací typ maskulin nebo 1. skloňovací typ maskulin);³⁴
- *Josef Dobrovsky*, gen. *Josefa Dobrovskega* ... (4., adjektivní skloňování maskulin).

³² Text je dostupný na <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=700> a je totožný s kapitolou obsaženou v obou vydáních Akademické příručky českého jazyka (2014, 2019).

³³ Zastánci možnosti jméno nepřechylovat argumentují, že rod příjmení může dobře signalizovat uvedení jména rodného, popřípadě substantiva označujícího funkci (*herečka*, *sportovkyně*, *ředitelka*). Ne vždy je však signalizace pomocí lexikálního okolí možná, trůfáme si tvrdit, že v některých případech styl textu zbytečně zatíží.

³⁴ Ve slovinštině (pokud se opíráme o mluvnici J. Toporišiče, vydání z r. 2000) 2. skloňovací typ maskulin zahrnuje všechna substantiva zakončená na *-a*: ta se mohou skloňovat podle 2. maskuliní deklinace (jež je shodná s 1. skloňovacím typem feminin) nebo podle 1. skloňovacího typu maskulin. Často dochází ke kolísání: např. substantivum *vojvoda* se v singuláru skloňuje častěji podle 2. skloňovacího typu maskulin, v duálu a plurálu je běžnější skloňování podle 1. maskuliní deklinace.

Totéž platí v případech, kdy je podoba příjmení homonymní se substantivem ženského rodu, např. *noč* (*noc*) ‚doba od setmění do rozednění‘, což je substantivum ženského rodu, příjmení je však třeba skloňovat podle mužského vzoru:

- *Marko Noč*, gen. *Marka Noča* ... (1. skloňovací typ maskulin).

Pokud je příjmení užito ve spojení s ženským jménem, nezmění svou slovo-tvornou charakteristiku, ale dojde ke změnám jeho morfologických kategorií, jelikož se v takovém případě nesklouňuje, respektive má nulovou koncovku:

- *Petra Kralj*, gen. *Petre Kralj* ... (3. skloňovací typ feminin).

Specifikum představují příjmení zakončená na *-a*, která se – pokud jsou ustálená a známější – skloňují společně s rodným jménem, avšak jedná se skutečně o výjimky, častěji tato příjmení zůstávají nesklonná:

- *Ivana Kobilca*, gen. *Ivane Kobilca/Kobilce* ... (3. nebo 1. skloňovací typ feminin).

Na tomto místě můžeme zmínit problémy, které se objevují v případech, kdy je žena nositelkou příjmení, které umožňuje skloňování podle rodu: nejčastěji jde o bulharská, ruská, makedonská příjmení. Pokud jsou v oficiální komunikaci užívána jména cizích političek, sportovkyň, umělkyní aj., nemaskulinizují se (Torkar, 2015). Kromě toho se osoba, která získá slovinské občanství, může sama rozhodnout pro mužskou nebo ženskou podobu příjmení (např. zpěvačka *Manca Izmajlova*), respektive si původní podobu příjmení ponechá, pokud se usadí ve Slovinsku (básnířka *Lidija Dimkovska*).

V nespisovném neboli nestandardním jazyce se vlivem staršího úzu a hovorové slovinštiny rovněž zachovaly adjektivní podoby příjmení, které jsou v současnosti přítomny především ve stylově nižších neformálních projevech, nebo v inverzním slovosledu „přídavné jméno + podstatné jméno“, jenž je ve slovinštině obvyklý pro slovní spojení podstatného jména s přídavným jménem (*lepa hiša – hezký dům*). Takto utvořená příjmení označují jak ženy, tak muže: *Kocjanova Minka*, *Ogrinčev Tine*, přičemž u přídavného jména často nejde o příjmení, ale o příslušnost k domu a jeho obyvatelům, respektive o domácí tvar jména (Beneš, 1944, s. 166).

***Slovinská adjektivní příjmení, respektive slovinská přechýlená příjmení*³⁵**

V nejběžnější praxi se v posledních desetiletích (zejména v médiích, navzdory upozornění, že jde o neoficiální podoby příjmení, viz příklady 1) soustavně užívají

³⁵ Ve slovinské jazykovědě nenajdeme termín, který by byl analogický českému spojení „přechýlená příjmení“. Příjmení, jež jsou kvůli pragmatickým aspektům (viz pozn. 14) tvořena

i přechýlené podoby příjmení, avšak pouze u žen a v případech, kdy je rodné jméno vypuštěno (příklady 2). Názory lingvistů se totiž v případě užívání substantivního příjmení ve větě rozcházejí, pokud je ve výpovědi vypuštěno rodné jméno (*Ursula, Nancy, Tina*), oslovení (*paní*) nebo povolání, funkce (*kancleřka, prezidentka* atp.) (příklady 3).

- 1) *Cilj Ursule von der Leyen je prilagoditi družinsko politiko novim okoliščinam v družbi; V Washingtonu se je sestal z Nancy Pelosi in Harryjem Reidom.*
- 2) *Ko je Pelosijeva sklenila svoj nastop, si je prisluzila aplavz kolegov v kongresu; Von der Leynova je doktorsko disertacijo napisala pred 26 leti.*
- 3) *Z drugim mestom se je Maze vključila v boj za veleslalomsko kolajno. (Tina Maze, lyžařka); V Berlin bo Bratušek odpotovala z vladnim letalom falcon. (Alenka Bratušek, premiérka).*

Zatímco je ve slovinštině užívání příjmení typu (c) řídké, spíše jde jen o opomenutí korektora, v jiných jazycích jsou tyto podoby přípustné či na vzestupu – např. v chorvatštině (*Pelosi je dodala da je susret bio prilika za nastavak mirovnog procesa*). Zdá se, že samostatné užívání neadjektivní, resp. nepřechýlené podoby příjmení zatím postupně proniká do odborného stylu, a to tehdy, když hovoříme o poznámkovém aparátu, který je provázán se seznamem literatury na konci textu (*Tudi Baron (2002) piše o naraščanju števila neformalnih in pogovornih prvin v jeziku novega medija*). Zachovávání základní, oficiální podoby i u ženských osob je motivováno jednak snahou, aby se jméno v příspěvku nelišilo od jména v seznamu literatury, jednak preferováním neosobního jazyka v odborném stylu (nejen při odkazování). Proto nelze tvrdit, že by bylo takové užívání chybné nebo mluvnicky nesprávné.

4. Problematické případy

4.1 Atypické případy v systému ženských příjmení – dilemata českých mluvčích

Běžní uživatelé jazyka se na jazykovou poradnu obracejí především v těch situacích,³⁶ kdy se ocitnou v úzkých a potřebují konzultovat jazykový problém.

příponami *-ov(a)* nebo *-ev(a)*, jsou nazývána jako „adjektivní příjmení“ (*pridevniške oblike priimkov*). Viz též související odpovědi na dotazy slovinské Jazykové poradně, např. *Pridevniška oblika priimka ob ženskem osebnem imenu* (<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/861/pridevniška-oblika-priimka-ob-osebi-ženskega-spola>).

³⁶ Motivace tazatelů jazykové poradny jsou různé, nejde vždy o žádosti o radu (v některých případech tazatelé chtějí potvrzení svého řešení pro spor s jinou osobou, popřípadě pracovníkům jazykové poradny chtějí sdělit svou stížnost na úroveň češtiny v médiích apod.), pomoc

Jazyková úskalí tazatelů zároveň nezřídka reflektují aktuální společenskou situaci a jsou svébytným a zároveň cenným jazykovým svědectvím společensko-kulturního vývoje. V případě ženských příjmení se předmětem jazykových konzultací pochopitelně stávají nepřechýlená a zároveň původem česká příjmení veřejně známých žen. Tento způsob nakládání s českými³⁷ příjmeními lze z hlediska jazykového systému označit za periferní, a tudíž problematický. Na rozdíl od dotazů na příjmení, které jsme uvedli v oddíle 2.1, je nelze bez problémů řešit s pomocí dostupných jazykových příruček (viz též oddíl 1.1), popřípadě proti doporučení příruček nastupuje přání nositelky příjmení zacházet s ním i v běžné komunikaci jako se „značkou“ a neohýbat je. V písemných i zvukových databázích jazykové poradny zaznamenáváme především tyto případy:

1) nepřechýlené příjmení je jednosložkové a jeho mužský protějšek je skloňován jako:

- podstatné jméno: *Prosím o vysvětlení, jestli je přípustné, aby např. v TV Nova byla jedna z hlasatelek uváděna jako: „Vyslechněte si televizní zpravodajství s **Petrou Svoboda**“.* Proč může být u jedné osoby příjmení nesklonné, a křestní jméno ano? Proč ne s Petrou Svobodovou, nebo důsledně, když si to už majitelka jména přeje, s Petra Svoboda?; (...) co mě zarazí, je, že se každé cizince v médiích striktně přidává k příjmení koncovka „ová“, ač by se samy majitelky těchto příjmení divily, kdyby věděly, co se z nich u nás udělalo. Proč se tedy nepřidává „ová“ i k příjmením českých žen, které dávají přednost tomu, mít příjmení bez této koncovky (např. Dara Rollins, **Emma Smetana**³⁸ atd.)?
- přídavné jméno: *Dobrý den, chtěl jsem se zeptat, jak správně mluvit o paní, která se jmenuje **Eliška Kaplický**. Zda příjmení skloňovat podle mužského vzoru (př. V novinách jsem četl o paní Kaplickém...), nebo tvar příjmení*

s jazykovým problémem je však – přirozeně – nejčteněji zastoupenou složkou jazykového poradenství.

³⁷ Do následujícího přehledu jsme nezařadili příjmení cizího původu, která v případě nepřechýlení (popřípadě neohýbání) nejsou v českém jazykovém systému kvůli své hláskové podobě vnímána uživateli jazyka tak příznakově, jako je tomu v případě jmen původem českých. Proto se například nebudeme věnovat opakujícím se dotazům na skloňování (původem srbského) jména *Udženija*, jehož nositelka je poslankyně za ODS, popř. konzultacím k příjmení bývalé poslankyně (*Kateřiny*) *Jacques*.

³⁸ Moderátorka Emma Smetana v rozhovoru pro magazín *Ona Dnes* (Havlíková, 2012) reagovala na časté dotazy, proč zvolila nepřechýlenou podobu příjmení: „Přechýlování (...) nebylo v té době ve Francii možné, dítě se jmenuje přesně po otci, takže se mnou francouzské úřady zacházely jako s Emmou Smetana. Ve Francii jsem strávila víc než půlku života, žila jsem i v Bruselu a v Berlíně, a tak jsem příjmení Smetanová odkazůva používala jen při kontaktu s českými úřady.“ Zároveň jí nevádí, pokud ji někdo osloví podobou Smetanová.

*ignorovat a mluvit o ní v ženském rodě (např. V novinách jsem četl o paní Kaplické...), případně užívat nepřechýlené příjmení (např. V novinách jsem četl o paní Kaplický...).*³⁹

2) příjmení je zdvojené, v nepřechýlené podobě je jeho první část:⁴⁰

- *Je možné, aby se takzvané „celebrity“, které se vdaly za muže s českým příjmením, mohly oficiálně jmenovat například **Petra Eliáš Voláková**, **Kateřina Konvalinka Průšová** či **Romana Jákl Vítová?**; Prosim o vysvětlení způsobu přechylování ženských příjmení tak, jak je užíváno ve všech našich médiích: u českých příjmení je používána nepřechýlená forma, např. *Kateřina Lang*, *Petra Svoboda*, *Lenka Teska*, zatímco u cizích příjmení (jímž je tato úprava naprosto cizí) je přechylováno, např. *Dominique Gisinová*, *Lindsey Vonnová*, *Michelle Obamová*.*

Kromě nejasností, jak užívat, popř. skloňovat nepřechýlená příjmení, se někteří tazatelé špatně orientují v situaci, kdy jména cizinek přechylujeme, avšak nepřechýlená příjmení některých českých žen zůstávají neskloňná i v běžné, neúřední komunikaci. Zároveň zjišťují, zda je přípustné skloňovat nepřechýlená jména podle zakončení, tj. jména zakončená na *-a* podle vzoru „žena“, jména na *-ý* podle vzoru „mladý“ ap.).

4.2 Problémy slovinských ženských příjmení – dilemata slovinských mluvčích

V současné slovinštině se podoby příjmení s příponou *-ov(a)/-ev(a)*, hodnocené jako adjektivní, neuvžívají, s výjimkou stylově podmíněných případů, tj. v situacích, kdy se chce mluvčí či pisatel vyhnout nadbytečnému opakování rodného jména a namísto něj je užívána adjektivní (přechýlená) podoba ženského příjmení. Narůstá počet dokladů v médiích, kdy se v témže textu uplatňují obě podoby ženských příjmení (níže citujeme příklad z liberálně zaměřeného týdeníku *Mladina*):

³⁹ Odpověď jazykové poradny (18. 11. 2010): *Doporučovali bychom buď v nepřímých pádech příjmení skloňovat, jako by bylo rodu ženského (s paní Kaplickou, o paní Kaplické), nebo jej ponechat zcela neskloňné (o paní Kaplický, vedle paní Kaplický).*

⁴⁰ U zdvojených příjmení IJP v kapitole Přechylování víceslovných příjmení uvádí: „Společné příjmení se přechyluje, při splnění zákonných podmínek lze použít i podobu nepřechýlenou (viz oddíl Přechylování příjmení ve veřejné komunikaci). Pokud žena užívala předchozí příjmení nepřechýlené, lze jej po svatbě zapsat v podobě přechýlené i nepřechýlené: *ženich Karel Novák, nevěsta Jana Svobodová – Jana Nováková Svobodová; ženich Martin Černý, nevěsta Petra Hořejší – Petra Černá Hořejší; ženich Michal Novotný, nevěsta Kateřina Filipi – Kateřina Novotná Filipi i Kateřina Novotná Filipiová.*“

Izvršni odbor SAB je včeraj soglasno podprl predlog predsednice stranke Alenke Bratušek, da ne podpišejo sporazuma o sodelovanju z vlado Janeza Janše. Kot je pojasnila Bratušek, je zanje sodelovanje pomembno, a je bilo „v dveh mesecih te vlade preveč napak, preveč delitev in diskreditacij, da bi z njo lahko formalno podpisali sporazum“. Bratuškova je v izjavi po seji izvršnega odbora zatrdila, da so v stranki vedno za dogovarjanje in sodelovanje, kar da so pokazali tudi v času korona krize, ko so podprli kar nekaj predlogov vlade. (Mladina, 3. 6. 2020)

V pravopisné reformě, která je v současnosti připravována Pravopisnou komisí při SAVU a VVI SAVU, jež má úpravy pravopisných pravidel v gesci,⁴¹ by tak měla být zohledněna aktuální praxe a připuštěno užívání všech výše citovaných podob, přestože se proti adjektivním podobám přijetí vymezuje skupina uživatelů, která upozorňuje na genderově nevyvážené užívání jazyka, na jedné straně; na druhé straně se pak proti mužským podobám ženských příjmení (v případech, kdy je příjmení užito bez rodného jména) vyhraňuje starší generace uživatelů jazyka. Je však třeba otevřeně přiznat, že ve druhé zmiňované skupině, tedy mezi oponenty samostatného uplatňování neadjektivní podoby ženského příjmení (typ *Kveder*, viz oddíl 1.2), dosud neproběhl podrobnější průzkum. Zcela neutrální a obecně přijatelné je v současnosti pouze samostatné užívání příjmení zakončených na *-a*, jež je typickou koncovkou pro substantiva ženského rodu, např. *Svetovljanska Kobilca je svojo ustvarjalno pot začela na Dunaju*.

Přivlastňovací adjektiva a ženský rod

Souběžně s neohebností příjmení u ženských jmen je třeba uvést ještě slovo-
tvorný nedostatek, který vychází z neproduktivnosti nulového formantu u muž-
ských příjmení ve spojitosti s ženskými jmény: z mužských příjmení nemůžeme
odvozovat přivlastňovací adjektiva, která by označovala přivlastnění ženské oso-
bě. Není možné vyjádřit přináležitost k ženě, která je nositelkou příjmení *Kralj*,
přivlastňovacím adjektivem **Kraljin*. Jestliže byla tato zvláštnost ještě na konci
minulého století zanedbatelná, se vstupem žen do světa vědy, techniky, vynálezů,
ocenění atd., nastal vážný problém. Slovinština totiž umožňuje tvoření ženských
přivlastňovacích adjektiv pouze z příjmení, která jsou zakončena na samohlásku *-a*
(malířka *Ivana Kobilca – Kobilčine slike – Kobilčiny obrazy*). Druhá možnost je
vyjádření přivlastnění pomocí genitivních podob: *slike Ivane Kobilca* atd.: *politika*
Angele Merkel, vlada Ursule von der Leyen, stipendija Marie Curie atp.

⁴¹ Od roku 2013 probíhá ve Slovinsku komplexní úprava pravopisných pravidel, lingvisté, kteří připravují kodifikační texty, se v nich zároveň zaměřují i na morfológickou či slovo-
tvornou problematiku, nevyjímaje ani tvoření ženských příjmení (viz též pozn. 13).

Kvůli neekonomičnosti takových vyjádření dochází k problémům v komunikaci, jelikož se namísto *pedagogika Marie Montessori* nebo *lestvica Virginie Apgar* (česky: *skóre podle Apgarové*) objevují chybné podoby, např. **Montessorijeva pedagogika* nebo **Apgarjeva lestvica*, tedy tvary odvozené z mužských podob příjmení. Ve spisovném jazyce se také vyskytují podoby, pro něž ve slovinských mluvnicích sice nenajdeme oporu, avšak jsou zjevně odrazem výraznějšího rozvolnění jazykového úzu, např.:

- v diplomových pracích pedagogických oborů (**Montessorijina osnovna šola*);
- v diskusních internetových fórech (*von der *Leynina komisija*) (Šaupperl, 2019).

Nutno dodat, že některé analogické tvary jsou připouštěny i ve směrnících Generálního ředitelství pro překlady Evropské komise v Lucemburku.

Závěr

V našem textu jsme na materiálu české a slovinské jazykové poradny představili problematiku ženských příjmení a její místo v systému jazyka z hlediska jazykověporadenského. Je zřejmé, že jak v českém, tak slovinském jazykovém poradenství jsou ženská příjmení tématem, o něž se aktivně a soustavně zajímají nejen laičtí tazatelé. Jazykové dotazy na nejrůznější aspekty tohoto tématu, na něž jsme se ve svém příspěvku zaměřili, mohou lingvistům přinést mnoho užitečných informací – o současném jazykovém úzu a o postojích k podobě a užívání ženských příjmení, které mohou být důležitým podkladem pro potenciální úpravy jazykových pravidel a další jazykové reformy, o nichž jsme pojednali v oddíle 4.2.

Společný pohled na českou a slovinskou situaci v oblasti osobních jmen v první řadě ukazuje rozdílné vnímání (stylové hodnocení) přechýlených a nepřechýlených podob ženských příjmení v obou jazycích – ve vývoji spisovné slovinštiny se od přivlastňovací přípony *-ov(a)* neodlišila přechylovací přípona *-ov(á)* a podoby zakončené na adjektivní koncovku *-ov(a)* jsou vnímány jako neoficiální, hovorové. Proto nemohou ve spisovné slovinštině fungovat jako plně neutrální jazykový prostředek. Jejich funkce je omezena na užití, kdy příjmení stojí samostatně, bez rodného jména.

Z hlediska morfosyntaktického aktuální obtíže slovinských uživatelů naznačují, že absence specificky utvořených ženských podob příjmení způsobuje jisté komplikace i v jazyce, který vnímá nepřechýlené podoby jako základní, neutrální součást jazykového systému. Je tedy otázka, zda se čeština se bez koncovky *-ov(á)* skutečně bez větších obtíží obejde, jak tvrdí nejen určitá část laické veřejnosti, ale i někteří čeští jazykovědci.

Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

Raziskovalno delo je potekalo v okviru raziskovalnega programa Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju (P6-0038) na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

LITERATURA

BENEŠ, J. (1944): O našich příjmeních. *Naše řeč*, 28, s. 165–175.

CORBETT, G. G. (1991): *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.

ČTK (2019): Vláda podpořila novelu zákona o matrikách. Ženy zatím bez -ová nebudou. *iDnes.cz*, 3. 9. 2019 [on-line]. <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/novela-zakon-o-matrikach-vlada-schvaleni-premier-andrej-babis.A190903_083358_domaci_rko>, cit. 2020-08-20.

DOBROVOLJC, H. – LENGAR VEROVNIK, T. – BIZJAK KONČAR, A. (2018): Spletna jezikovna svetovalnica za slovenski jezik ter normativne zadrege uporabnikov in jezikoslovcev. In: A. Bizjak Končar – H. Dobrovoljc (eds), *Zbornik prispevkov s simpozija 2017*. Nova Gorica: Založba Univerze, s. 52–69. [online] <http://www.ung.si/media/storage/cms/attachments/2018/11/29/16/56/02/Skrabcevi_dnevi_10_11k18.pdf>, cit. 2020-08-20.

DOBROVOLJC, H. – STABEJ, M. (2019): Jezikovne izbire v slovenskih smernicah za spolno občutljivo rabo jezika. *Slavistična revija*, 67, s. 373–384.

Dotazy z jazykové poradny [on-line]. <<http://dotazy.ujc.cas.cz/>>, cit. 2020-08-20.

Fran [on-line]. <www.fran.si/> cit. 2020-08-20.

GLADKOVA, H. – VAČKOVA, K. (eds.) (2013): *Jazykové právo a slovanské jazyky*. Praha: FF UK.

HAVLÍKOVÁ, M. (2012): Jako vůl se necítím, vzkazuje Čechům moderátorka Emma Smetana. *iDnes.cz*, 1. 10. 2012 [on-line]. <https://www.idnes.cz/onadnes/vztahy-sex/moderátorka-emma-smetana.A120913_150232_spolecnost_jup> cit. 2020-08-20.

CHROMÝ, J. (2019): Zhroutí se bez přechylování čeština? *Deník Referendum*, 12. 9. 2019 [on-line]. <<http://denikreferendum.cz/clanek/30109-zhrouti-se-bez-prechylovani-cestina>> cit. 2020-08-20.

Internetová jazyková příručka [on-line] <<http://prirucka.ujc.cas.cz/>> cit. 2020-08-18.

Internetová jazyková příručka: Přechylování příjmení ve veřejné komunikaci [on-line]. <<https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=700>> cit. 2020-08-20.

Internetová jazyková příručka: Přechylování víceslovných příjmení [on-line]. <<https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=704>> cit. 2020-08-20.

Jezikovna svetovalnica [on-line]. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/tags/zenska-oblika-priimka>> cit. 2020-08-20.

KNAPPOVÁ, M. (1980): Osobní jména v českém jazykovém systému. *Naše řeč*, 63, s. 225–231.

KNAPPOVÁ, M. (2003): K jazykovým a právním aspektům přechylování příjmení v češtině. *Naše řeč*, 86, s. 113–119.

KNAPPOVÁ, M. (2008): *Naše a cizí příjmení v současné češtině*. 2. vyd., AZ KORT: Liberec.

- KOPECKÝ, J. (2014): Přechylování v češtině jako případ jazykového managementu. *Slovo a slovesnost*, 75, s. 271–293.
- MACEK, T. – EICHLER, P. (2009): Kocumová nepřechylovala příjmení, ČT ji odstavila ze šampionátu. *iDnes.cz*, 26. 2. 2009 [on-line]. <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/kocumova-neprechylovala-prijmeni-ct-ji-odstavila-ze-sampionatu.A090226_155722_media_pei>, cit. 2020-08-20.
- MŽOURKOVÁ, H. (2018): Laická pravidla a jejich místo v jazykové kultuře. In: O. Bláha (ed.) *Spisovná čeština a jazyková kultura 2018, příspěvky z mezinárodní konference konané ve dnech 18. a 19. října 2018 na Univerzitě Palackého v Olomouci*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 195–204.
- OLIVA, K. (2019): Čeština příponu -ová u ženských jmen celou svou gramatickou stavbou vyžaduje. *iROZHLAS.cz*, 5. 9. 2019 [on-line]. <https://www.irozhlas.cz/zivotni-styl/spolecnost/prechylovani-ova-karel-oliva-cestina_1909050741_pj>, cit. 2020-08-20.
- PRAVDOVÁ, M. – SVOBODOVÁ, I. (eds.) (2014): *Akademická příručka českého jazyka*. Praha: Academia.
- PRAVDOVÁ, M. – SVOBODOVÁ, I. (eds.) (2019): *Akademická příručka českého jazyka*. 2., opravené a doplněné vydání. Praha: Academia.
- PRAVDOVÁ, M. (2019): Konec přechylování problém ženských příjmení nevyřeší. *iDnes.cz*, 9. 9. 2019 [on-line]. <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/ova-prijmeni-marketa-pravdova-ustav-pro-jazyk-cesky-akademie-ved-rozstrel.A190909_152128_domaci_rko> cit. 2020-08-20.
- Sněmovní tisk 593, Novela z. o matrikách, jménu a příjmení* (2021) [on-line]. <<https://www.psp.cz/sqw/historie.sqw?o=8&t=593>>. cit. 2021-08-06.
- SP (2001, 2003): *Slovenski pravopis*. Ljubljana, Sazu – Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŠAUPERL, M. (2019): Ohranjen-/a/o v prevodu: spolno občutljiva raba jezika na slovenskem oddelku Generalnega direktorata za prevajanje Evropske komisije. *Slovenščina* 2.0, 7, s. 197–202.
- ŠTĚPÁN, P. (2020): O (ne)přechylování příjmení. *Senát*, 1, s. 34. [on-line] <<https://www.senat.cz/xqw/webdav/pssenat/original/93975/78810>>, cit. 2020-08-20.
- ŠUSTR, L. (2019): Piráti chtějí předcházet lžím na úřadech. Ženy by si koncovku -ová měly vybrat dobrovolně. *Echo24.cz*, 12. října 2019 on-line]. <<https://echo24.cz/a/Sg842/pirati-chteji-predchazet-lzim-na-uradech-zeny-by-si-koncovku--ova-mely-vybrat-dobrovolne>> cit. 2020-08-20.
- TOPORIŠIČ, J. (1976, 2004): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- TORKAR, S. (2015): Zapis pridevniških priimkov za ženske osebe. *Jezikovna svetovalnica* [on-line]. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/960/zapis-pridevniških-priimkov-za-ženske-osebe>> cit. 2020-08-20.
- UHLÍŘOVÁ, L. (1999): Jazyková poradna pro rok 2000. *Slovo a slovesnost*, 60, s. 241–246.
- ÚJČ: *Jazyková poradna – Základní kontakty* [on-line]. <<http://www.ujc.cas.cz/jazykova-poradna/zakladni-kontakty.html>> cit. 2020-08-20.
- ÚJČ: *Věda a výzkum – Zpřístupnění dotazů jazykové poradny v lingvisticky strukturované databázi* [on-line]. <<http://www.ujc.cas.cz/veda-vyzkum/vyzkum/grantove-projekty-ukoncene/zpristupneni-dotazu-jazykove-poradny-v-lingvisticky-strukturovane-databazi.html>> cit. 2020-08-20.

- Wikipedia [on-line] <https://sl.wikipedia.org/wiki/Mira_Danilova> cit. 2020-08-20.
- Zakon o osebnem imenu* [on-line] <<http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO3890#>>, cit. 2020-08-20.
- Zakon o javni rabi slovenščine* [on-line] <<http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO3924>>, cit. 2020-08-20.
- Zakon o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů* [on-line] <<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-301>>, cit. 2020-08-20.
- ŽAUCER, R. – MARUŠIČ, F. (2009): Jezikovno svetovanje, praksa in ideali. In: M. Stabej (ed.). *Infrastruktura slovenščine in slovenistike* (Obdobja, Simpozij, = Symposium, 28). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, s. 449–456.

Hana Mžourková
mzourkova@ujc.cas.cz
oddělení jazykové kultury
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Letenská 4
118 51 Praha 1
ČESKÁ REPUBLIKA

Helena Dobrovoljc
helena.dobrovoljc@zrc-sazu.si
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
Novi trg 2
1000 Ljubljana
SLOVENIA